

**NAHĠ AL-BALĀĠA-Ի ՀԱՎԱՔԱԳՐՄԱՆ, ՎԵՐՆԱԳՐՄԱՆ,
ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒԹՅԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐԻ
ՊԱՐԶԱԲԱՆՈՒՄԸ՝ ԸՍՏ ՀԱՎԱՔԱԳՐՈՂ-ՀԵՂԻՆԱԿ
ԱԼ-ՇԱՐԻՖ ԱԼ-ՌԱԴԻԻ ՆԱԽԱԲԱՆԻ**

***Բանալի բառեր՝ արաբամուսուլմանական մշակույթ,
խնադ, ժանր, իմամ, Ղուրան, խալիֆ***

Nahġal-balāġa (այսուհետ՝ Նահջ ալ-բալաղա)¹ (արաբերենից nahġ² (*նահջ*)) թարգմանաբար նշանակում է՝ 1. ուղի, ճանապարհ, 2. մեթոդ, միջոց, 3. արվեստ, իսկ balāġa (*բալաղա*)՝ 1. հռետորություն, ճարտասանություն³) ուղղահավաստ չորրորդ խալիֆ, հավատացյալների էմիր և շիայական առաջին իմամ Ալի իբն Աբի Տալիբի (մահ. 661 թ.) խուտբաների՝ (241 քարոզ, ճառ, հրահանգներ), ուղերձ-նամակների (79) և իմաստուն մտքերի և ասույթների (489) մի ընտրանի ժողովածու է։

Այս ժողովածուն, որն ընդգրկում է Ալի իբն Աբի Տալիբին պատկանող նյութը, արաբամուսուլմանական վաղ մշակույթի բանավոր ավանդույթի ժառանգություն է։ Այն բանավոր երկարատև փուլ է անցել և ժողովրդական բանահյուսության

¹ Մեր ուսումնասիրության ընթացքում օգտվել ենք Նահջ ալ-բալաղայի հետևյալ հրատարակությունից (այսուհետ՝ Նահջ ալ-բալաղա)՝ نهج البلاغة من كلام أمير المؤمنين أبي الحسن علي بن أبي طالب عليه السلام/ هو ما اختاره الشريف الرضي. قم: أنصاريان، 2004، ص. 653.

² Հոդվածում օգտագործվել է արաբերենի տառադարձման EALL (Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics) տարբերակը։

³ Բացի ba-lu-ġa (արաբերեն՝ ճարտասան լինել) բայից կազմված ճարտասանություն, հռետորություն իմաստից՝ կա նա նաև ba-la-ġa (արաբերեն՝ հասնել) բայի արմատից կազմված մեկ այլ՝ անվանական իմաստով նշանակություն, այն է՝ ցանկության իրագործում կամ հասնելը վերջին /նպատակին (խոսքի ճարտասանության միջոցով)։

մեջ հետագա մշակումների ընթացքում, որոշակի հավելումների և փոփոխությունների ենթարկվելով, հատվածաբար գրավոր տեքստի վերածվելով⁴, արդեն այդ ձևով է հասել 10-րդ դար՝ Նահջ ալ-բալադայի կազմող-հեղինակ, միջնադարյան հայտնի գրականագետ, բաղդադյան միջավայրի հայտնի բանաստեղծ և շիա գրող ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին (970-1015/16)⁵:

Հոդվածում քննարկվելու է Նահջ ալ-բալադայի հավաքագրող-հեղինակ ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի կողմից գրված նախաբանը⁶՝ մինչ օրս եղած կասկածների և հարցադրումների համատեքստը հաշվի առնելով:

⁴ Նահջ ալ-բալադայի ավելի վաղ աղբյուրներում «բովանդակության» ճշգրտումը, դրանց առկայությունը մուսուլմանական միջնադարյան պատմագիրների և կենսագիրների աշխատություններում առանձին ուսումնասիրության թեմա է, ինչը ժամանակակից որոշ գիտնականներ փորձել են իրականացնել հոդվածների և ատենախոսությունների տեքստով՝ հենվելով միջնադարյան և ավելի ուշ շրջանի հեղինակների՝ Նահջ ալ-բալադայի մեկնության և աղբյուրագիտական աշխատանքների վրա: Մանրամասների համար տես՝ *A Critical Study of Nahj Al-Balāgha*, Syed Mohammad Waris Hassan, PhD thesis, Edinburgh University, 1979, pp. 100-149, Mohammad Ghasemi Zavieh, *Authenticity of Nahj al-Balāgha*, MA Thesis, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 1994.

⁵ Ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի կենսագործունեությունը համընկել է Աբբասյանների իշխանության շրջանում (750-1258 թթ.) Բուիների (945-1055 թթ.) գերիշխանության հետ, ինչը կարևոր դերակատարություն է ունեցել տվյալ ժամանակահատվածի սոցիալ-քաղաքական, կրոնամշակութային կյանքում տիրող իրավիճակի փոփոխությունների հարցում, որն էլ գիտական գրականության մեջ համարվում է «շիայական վերածննդի» ժամանակաշրջան: Այս մասին մանրամասն՝ Claude Cahen and Charles Pallet, “Buyahids or Buyids”, *Encycloaedia of Islam* 2. Vol 1, pp 1350-1357, Roy Mottahedeh, *Loyalty and Leadership in an early Islamic society*, I.B.Tauris, 2001, Joel L Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam: The Cultural Revival During the Buyid Age*, Brill Paperbacks, 1992, John J. Donohue, *The Buyahid Dynasty in Iraq 334H./945 to 403H./1012, Shaping Institutions for the Future*, Brill, 2003:

⁶ *St`u` Muqaddima al-Said al-Šarīf al-Radī, Nahğ al-Balāga*, pp. 7-12.

Բնական է, որ հավաստիության տեսանկյունից այս ժողովածուն պետք է ենթարկվեր լուրջ քննության և քննադատության հատկապես միջնադարյան սուննի գիտնականների կողմից⁷՝ բանավորից գրավոր ավանդույթի անցման տվյալ ժամանակաշրջանին հատուկ բոլոր չափանիշներից ելնելով: Հարկ է նշել, սակայն, որ այդ քննադատությունը և կասկածները հիմնավորվում էին միայն այս կամ այն աղբյուրի կամ որևէ գրավոր ավանդույթի իսկության և հավաստիության տվյալ ժամանակաշրջանին հատուկ սուննիական միջավայրում ընդունված մեխանիզմներով: Իսկ արձակ բանաստեղծական տեքստի բանավոր ակումուլյացիան ենթադրում էր ինֆորմացիայի հնարավորին չափ ճշգրտություն, հավաքված և պահպանման ու փոխանցման ենթակա նյութի չաղավաղվածության մեխանիզմների մշակում «երկարատև հիշողության» մեջ պահպանման համար⁸:

Նահջ ալ-բալադայի գրավոր հավաքագրումից երկուսուկես դար հետո միայն սուննիական միջնադարյան հեղինակների շրջանում այս աշխատության հեղինակային հավաստիության շուրջ առաջին կասկածը հայտնել է 13-րդ դարի հայտնի կենսագիր Իբն Խալիկանը (1211-1282թթ.) իր Wafayāt al-ā'yān (Հայտնի մարդկանց վախճանը) «արիստոկրատիայի» անդամների կենսագրական աշխատության մեջ, որը պարու-

⁷ Միջնադարյան սուննի գիտնականների շրջանում Նահջ ալ-բալադայի «հեղինակային» հավաստիության և կասկածների մասին մանրամասն տե՛ս՝ Սկրտչյան Տ., Nahǧal-balāǧa-ի «հեղինակային» ինդրի քննարկումը միջնադարյան սուննի գիտնականների շրջանում, Արաբագիտական ուսումնասիրություններ, Հատոր 7, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014, էջ. 160-182:

⁸ Այս մասին տե՛ս՝ Оганесян Д., К вопросу об истинности и «правдоподобности» поэтического высказывания, стр. 209-219. Арабская филология. Вып. 3. Сборник статей, посвященный 50-летию Института восточных языков – Института стран Азии и Африки / Ин-т стран Азии и Африки при Моск. гос. ун-те; [отв. ред. вып. - А. В. Германович, В. В. Сафронов; редкол.: Г. Р. Аганина и др.]. – М.: Ключ-С, 2008. – 120 с.

նակում է իսլամական աշխարհում 865 հայտնի հեղինակների կենսագրություն⁹:

Այժմ հակիրճ և ընդհանրական կերպով ներկայացնենք սուննիական միջավայրում միջնադարից ծնված և մինչև օրս գիտական շրջանակներում այս աշխատության շուրջ եղած կասկածների և հարցադրումների շրջանակը.

- Իսնադի՝ փոխանցողների շղթայի բացակայությունը՝ որպես այդ ժամանակահատվածում սուննիական պատմագրության և գիտության մեջ բովանդակության իսկության միակ և հիմնական երաշխիք և այլն
- Հավաքագրման հետ կապված կասկածներ՝ կազմող-հավաքագրողի (ալ-Շարիֆ եղբայրներից ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին, թե նրա եղբորը՝ ալ-Շարիֆ ալ-Մուրթադային պատկանելու հարցը), տարբեր ժամանակներում տարբեր հեղինակների կողմից ավելացումների և ձևափոխումների շուրջ (հավաքական հեղինակության հարցը) և այլն.
- Գաղափարախոսական բնույթի հարցերի շուրջ.
 - Մուհամմադի զինակիցների վերաբերյալ բովանդակության քննադատություն.
 - Կանանց վերաբերյալ վիրավորական բովանդակության քննադատություն.
 - Ալլիի կերպարին չհամապատասխանող բովանդակության քննադատություն.
- Լեզվական խնդիրների և արտահայտությունների օգտագործման տեսանկյունից և այլն¹⁰:

⁹ Այս աշխատությունը չի ներառում Մուհամմադ մարգարեի անմիջական զինակիցներին, որոնց կենսագրական մանրամասներն Իբն Խալիկանի ժամանակաշրջանում արդեն առկա էին: Մանրամասները տես՝ Ibn Hālikān, *Wafayāt al-a ʿyān wa anbaʿ abnāʿ az-zamān*, 1/423.

¹⁰ Մի շարք կասկածների վերաբերյալ մանրամասները տես՝ Khulūṣī Ṣafā, “The authenticity of Nahj al-Balāgha”, *Islamic Review*, October 1950, pp. 31-55,

Կառուցվածքային տեսանկյունից Նահջ ալ-բալադան երեք հիմնական մասերի է բաժանված, ինչպես հենց ինքը ալ-Շարիֆ առ-Ռադիին էր գրում Նահջ ալ-բալադայի նախաբանում. «Ես նկատեցի, որ Ալիի խոսքերը երեք ասպեկտների շուրջ էին՝ առաջինը քարոզները և հրահանգները, երկրորդը՝ նամակները և ուղերձները, իսկ երրորդը՝ իմաստությունները և ասույթները, և այդպես էլ որոշեցի բաժանել: Ալլահի կամքով, ես որոշեցի առաջինը հավաքել քարոզները, հետո ուղերձներն ու նամակները և վերջում միայն իմաստությունները և ասույթները»¹¹:

Խնդիրն այն է, որ այս ժանրային բաժանումից բացի Նահջ ալ-բալադայի կառուցվածքն իրենից ներկայացնում է տարբեր հատվածներից միաձուլված, էլիելկտիկ, առանց հստակ կարգի և ժամանակագրական ճիշտ հերթականության, միևնույն ժամանակ առանց հստակ բովանդակային հերթականության մի տեքստ: Օրինակ, եթե Ղուրանում սուրաների երկարությունը որոշիչ գործոն էր հերթականության հարցում, Նահջ ալ-բալադայում կարճ և երկար քարոզները կամ ուղերձները միմյանց հաջորդում են և չունեն նույնիսկ ժամանակագրական հերթագայություն, միևնույն ժամանակ որոշ հետազոտողներ համարում են, որ նույնիսկ ճարտասանությունը՝ որպես չափանիշ չի օգտագործվել հերթականությունը սահմանելու հարցում¹²: Որոշ ուղերձներ ավելի մեծ դիսկուրսների մաս են, որոնք այդպես էլ ամբողջական չեն, սակայն ներառված են այս ընտրանիում: Միևնույն ժամանակ հեղինակը նաև չի փորձել թեմատիկ բաժանում անել և ըստ թեմատիկ բովանդակության շարադրել գլուխները: Սակայն ինչպես ընդունում են բազմաթիվ մասնագետներ կարևոր է

http://aaiil.org/text/articles/islamicreview/1950/10oct/islamicreview_1950oct.pdf
(մուտք 10.10.14):

¹¹ Տե՛ս՝ Muqaddima al-Saidal-Šarīf al-Raḍī,p9.

¹² Տե՛ս՝ A Critical Study of Nahj Al-Balagha, Syed Mohammad Waris Hassan, PhD thesis, Edinburgh University, 1979, pp. 2-3.

այն հանգամանքը, որ ոճական առումով ոճային նմանությունը և միատարրությունը նույնն է ամբողջ տեքստում և վաղ իսլամական շրջանի չափածո արձակի վառ օրինակ է¹³: Այստեղ կարևոր է մեկ անգամ ևս նշել, որ հին արաբական հասարակական գործունեությանը հատուկ կոլեկտիվ հիշողության մեջ նախորդ սերունդներից ժառանգած նախնիների իմաստության և փորձի մասին հստակ ու մանրակրկիտ ինֆորացիայի պահպանումը և փոխանցումը հիմնվում էր բանավոր փոխանցման համակարգի վրա, որն իր հիմքում կրում էր երկար տարիների ընթացքում մշակված ընտրության, պահպանման և տվյալ ինֆորմացիայի աղավաղման հնարավորությունների բացառումը տվյալ համակարգի ներսում¹⁴:

Նահջ ալ-բալադայի հեղինակային, կառուցվածքային, բովանդակության հարցերի շուրջ եղած կասկածների վերհանման տեսանկյունից մեծ կարևորություն է ներկայացնում հենց հավաքագրող-հեղինակի կողմից իմամ Ալիին պատկանող բանավոր նյութի՝ մեկ ամբողջական ժողովածուի մեջ հավաքագրման վերաբերյալ գրված նախաբանը, որն իր մեջ ներառում է մի շարք հարցերի պատասխաններ և պարզաբանումներ.

- Հավաքագրման մտահղացման, իրականացման և նպատակների մասին.
- Վերնագրման հարցի շուրջ.

¹³ Stū` Qutbuddin Tahera, The sermons of Ali ibn Abi Talib: At the confluence of the core Islamic teachings of the Quran and the Oral, Nature-Based cultural ethos of Seventh Century Arabia. *Anuario De Estudios Medievales*, 42/1, enero-junio 2012, pp. 201-228. http://nelc.uchicago.edu/sites/nelc.uchicago.edu/files/Qutbuddin_201-228.pdf (մուտք 15.01.14), Djebli, Moktar, 'Nahdj al-Balāgha', EI2, vol.7, p. 904:

¹⁴ Այս մասին մանրամասն տես՝ Оганесян Д., К вопросу об истинности и «правдоподобности» поэтического высказывания, стр. 209-210.

- Բովանդակության ընտրության/ հասանելիության հարցի մեկնաբանում.
- Կառուցվածքային բնույթի որոշ պարզաբանումներ.
- Ալլահ-Մուհամմադ մարգարե-իմամներ-Ահլալ-բեյթի հատկապես առաջին իմամ Ալի իբն Աբի Տալիբի արժանիքների, համայնքի համար նրանց նշանակության, ինչպես նաև որոշակի փոխհարաբերությունների վերհանումը:

Հողվածում ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի նախաբանի վերլուծության արդյունքում կներկայացվի այս հարցերից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ եղած պարզաբանումները և մեկնաբանությունները:

Ընդհանրապես ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի նախաբանը կառուցվածքային և բովանդակային առումով շատ հետաքրքրական է: Այն ոչ միայն ընդգրկում է ժողովածուի կառուցվածքային հարցերի շուրջ պարզաբանումներ, այլև մեկը մյուսին կարծես հաջորդում են ժողովածուի կառուցվածքային առանձնահատկությունների վերաբերյալ հատվածները և Ալլահի, Մուհամմադ մարգարեի, իմամների և հատկապես առաջին իմամ Ալի իբն Աբի Տալիբի յուրահատկությունների և բացառիկությունների մասին ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի և իր ժամանակակիցների պատկերացումների մասին մոտեցումները և համոզումները: Նախաբանի ամբողջական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ենթադրելու, որ ալ-Շարիֆ ալ-Ռադին կարծես հասկանում էր, որ հետագայում կառուցվածքային հարցադրումների կողքին պարտադիր կերպով առաջանալու էր բովանդակային որոշակի հարցերի պատասխանների անհրաժեշտություն: Իսկ ժողովածուի բովանդակությունն առանց իմամ Ալիի կերպարի մեկնաբանման և ներկայացման, շիայական համայնքի համար իմամ Ալիի դերակատարության կարևորությունը և նրա ժամանակաշրջանի պատմամշակութային, սոցիալ-քաղաքական և կրոնական առանձնահատկությունները հասկանալու հնարավոր չի լինի ըմբռնել և գնահատել այս աշխատությունն ըստ արժանվույն:

Նախաբանը սկսվում է «Հանուն ողորմած և գթասիրտ Ալլահի» արտահայտությամբ, որին անմիջապես հետևում է *amma b'du* (հետո, այնուհետև) արտահայտությամբ նախաբանի առաջին նախադասությունը: Առաջին պարբերությունն Ալլահի, Մուհամմադ մարգարեի, իմամների և Ահլ ալ-բեյթի գովերգման և արժանիքների ու նրանց տեղի ու դիրքի, առաքելության մասին է¹⁵:

Ալի իբն Աբի Տալիբին պատկանող նյութի հավաքագրման մտահղացման և նպատակների մասին ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին գրում է հաջորդ պարբերությունում հետևյալը. «Երիտասարդության ծաղկման շրջանում ես սկսեցի գրել իմամների առանձնահատկությունների մասին գիրք, որն ընդգրկում էր նրանց արժանիքների մասին տեղեկատվություն և նրանց խոսքերի գոհարները: ... Ես ավարտեցի հավատացյալների էմիր Ալիին պատկանող հատվածը, սակայն չկարողացա ավարտին հասցնել մյուս իմամների հատվածը ժամանակային սղության և օրերի սակավության պատճառով: Ես բաժանել էի գիրքը տարբեր բաժինների և գլուխների այն կերպ, որ Ալիին պատկանող կարճ իմաստությունները, քարոզները և ասացվածքները ներառվեին, սակայն առանց նրա երկար քարոզների և ուղերձ-նամակների»¹⁶:

Սրանից հետո ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին գրում է, թե ինչպես իր ընկերները և հավատակիցները, հիանալով իմամ Ալիի կարճ ասույթների և արտահայտությունների գեղեցկությամբ և անզուգականությամբ, խնդրում են նրան ավարտել գիրքը, որն ամբողջությամբ կներառեր հավատացյալների էմիրին պատկանող նյութը՝ այդ թվում քարոզները, նամակ-ուղերձները, խորհուրդները և բարոյախրատական մտքերը¹⁷:

¹⁵ Տե՛ս ` Muqaddima al-Saidal-Šarīf al-Radī, p.7.

¹⁶ Նույն տեղում՝ էջ 7-8.

¹⁷ Հետաքրքրական է, որ ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին այստեղ օգտագործում է արաբերեն՝ *dab* բառը: Տե՛ս ` Muqaddima al-Saidal-Šarīf al-Radī, p.8.

Այս մտքից հետո ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին նորից կարծես շեշտում և ցույց է տալիս իմամ Ալիի ճարտասանության և հռետորության գերագույն աստիճանը: Դա նա ներկայացնում է, ոչ միայն որպես իր սեփական կարծիք, այլ նաև հանդես է գալիս ժամանակակիցների անունից:

«...Նրանք համոզված էին, որ հավատացյալների էմիրը ճարտասանության և հռետորության աղբյուրն է, և նրա բոլոր մտքերը կլինեն ճարտասանության հիասքանչ արտահայտություններ, հռետորության նմուշներ, արաբերեն լեզվով գոհարներ, հավատքի մասին փայլուն արտահայտություններ, որոնք չկան հավաքագրված մեկ տեղում կամ որևէ մեկ այլ գրքում: Իմամի միջոցով ճարտասանության և հռետորության թաքնված իմաստները հայտնի են դառնում և նրանից էլ հռետորության և ճարտասանության կանոնները սովորում են հաջորդները: Յուրաքանչյուր քարոզիչ-հռետոր օգտագործում է նրա կողմից արտասանված նմուշները/ օրինակները և յուրաքանչյուր ճարտասան քարոզող օգտվում է նրա խոսքերից»¹⁸:

Ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին շարունակում է գովերգել իմամ Ալիին և նշում է, որ այս ամենից հետո էլ միևնույն է, ոչ ոք չէր կարող հավասարվել նրան, քանի որ նա առաջինն ու անգուգականն է, քանի որ նրա մտքերը կրում էին աստվածային գիտելիքի արտացոլումը և մարգարեի խոսքերի բեռնվածքը¹⁹: Նա շարունակում է. «... Այդ իսկ պատճառով ես ընդունեցի նրանց խնդրանք/ առաջարկը, քանի որ ես գիտեմ, որ սա մեծ պարզ է, հեղինակության բարձրացում և վարձքի մեծ գանձարան»²⁰:

Ըստ ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի՝ այս ժողովածուի հավաքագրման նպատակը կայանում էր հավատացյալների էմիրի հռետորության արվեստում մեծությունն ու գերակայությունը

¹⁸ Sté u` Muqaddima al-Saidal-Šarīf al-Rađī, p. 8.

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 8-9:

²⁰ Նույն տեղում:

բուրիս բացահայտելն էր, ի հավելումն նրա այլ անթիվ արժանիքների/որակների և անհամար առանձնահատկությունների: Պետք էր ցույց տալ, որ նա այս բնագավառում հասել է բարձրագույն աստիճանի, իր նախնիների մեջ միակն էր, ում խոսքերը ամենուր են հնչել և հիշատակվել, խոսքեր, որոնց խորությունը հնարավոր չէր չափել և դրանց նշանակությունն անհաշվելի մեծություն էր²¹:

Անմիջապես հետո ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին գրում է. ...«Քանի որ ես իմ ծագումը հանգեցնում եմ իմամ Ալիին, ես հաճույքով այստեղ կհիշատակեմ ալ-Ֆառագդակից հետևյալ երկտողը՝

*Մրանք իմ նախահայրերն են, ո՛վ Ջարիիր,
Երբ հավաքվում են միասին, կարող ես արդյոք
հավասարը գտնել»²²:*

Այս հատվածը շատ կարևոր է հենց ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի անձի և կենսագործունեության տեսանկյունից: Ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի կենսագրությունն ուսումնասիրելիս, ինչն այս հոդվածի շրջանակներում հնարավոր չէ ներկայացնել, պարզ է դառնում, որ իր նախնիների ժառանգ լինելու հանգամանքը մեծապես պայմանավորել է նրա կյանքն ու գործունեությունը²³:

Այս գովերգման երկտողից հետո ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին կրկին անդրադառնում է գրքի կառուցվածքին, որի մասին մենք արդեն հիշատակել ենք վերը, թե ինչպես է բաժանում երեք գլուխների: Այստեղ նա պարզապես շարունակում է կառուցվածքային հարցի քննարկումը նշելով, որ նա բաց էջեր է թողնում ամեն գլխից հետո, որպեսզի, եթե ինչ-որ բաներ ինքը բաց է թողել և իրեն հասանալի չեն եղել, կարելի լինի

²¹ Նույն տեղում, էջ 9:

²² Նույն տեղում:

²³ Ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի կենսագրական մանրամասների համար տե՛ս Waheed S. Akhtar, Early Shi'ite Imamiyyah thinkers, New Delhi, Ashish Pub. House, pp. 123-176, 1988.

լրացնել: Նա շարունակում է բացթողումների հարցը հետևյալ կերպ. «Ես միայն հավաքագրել եմ հռետորության և ճարտասանության տեսանկյունից հիասքանչ համարվող նմուշները և նպատակ չեմ ունեցել դրանք դասակարգել կամ համակարգել»²⁴: Փաստորեն, հենց ալ-Ռադիին ինքը գտնում է, որ բովանդակությունը և դրա ընտրությունը որոշակիորեն պայմանավորված են ձևի ընտրության հարցի հետ, այն տեսանկյունից, որ հեղինակ-հավաքագրողն իր առջև նպատակ է դրել հավաքագրել ճարտասանության/հռետորության տեսանկյունից լավագույնները և իր առջև նպատակ չի դրել համակարգել կամ ժամանակագրորեն դասակարգել նյութը, որը նա տարիների ընթացքում հավաքագրել է: Ընդհանրապես հավաքագրողների կողմից նյութի ընտրության, ինչպես նաև իրենց կողմից ներգրավվածության հարցերի²⁵, արեռացիաների՝ տվյալ ժամանակաշրջանի ընթերցողին/ունկնդրին հասկանալի դառնալու նպատակով արված ձևափոխումների²⁶ հարցերը կարևոր խնդիրներ են, որոնք այս հոդվածի շրջանակներում հնարավոր չէ քննարկել:

Եվս մեկ անգամ կառուցվածքային հատվածին հետևում է հավատացյալների էմիրի արժանիքների և կերպարի վերհանման, նկարագրման մի հատված, որը հստակորեն ցույց է տալիս Ալիի կերպարի միմյանց հակասող հատկանիշների

²⁴ Sté u` Muqaddima al-Saidal-Šarīf al-Radī, p.10.

²⁵ Օրինակ «Մարգարեի ժառանգորդները» գրքի հեղինակ Լ. Թաքիմը իր գրքում ներկայացնում է, թե ինչպես էին հետագա կենսագիրները կամ հավաքագրողները տարբեր կրոնական խմբավորումների ներսում ներգրավվում կարևոր հեղինակությունների իդեալականացված կերպարները ստեղծելու գործում, իրենք էլ ազդեցություն գործելով այդ անհատների հեղինակության կերպարների ստեղծման մեջ: Մանրամասն տես` The Heirs of the Prophet, Charisma and Religious Authority in Shi'ite Islam, Liyakat N. Takim, State University of New York, 2006.

²⁶ Այս մասին տես` Оганесян Д., “Книга поэзии и поэтов” Ибн Кутайбы (828-889 гг.), ЕГУ, Ереван, 1986, стр. 4-6.

կրող լինելու կարևոր հանգամանքը: Մի կողմից նրա խիզախությունները և հերոսություններն են, մյուս կողմից նրա ներողամտությունը հակառակորդների նկատմամբ, հավասարակշռվածությունը, զսպվածությունը և բարեգթությունը: «...Հավատացյալների էմիրի առանձնահատկություններից, որում նրան հավասարը չկա և ոչ ոք չի կարող կիսել այդ ամենը նրա հետ, այն է, որ նրա խոսքերը ասկետիզմի, քարոզի, Ալլահի հիշատակման և ապավինման հարցերի վերաբերյալ այնպիսին էին, որ երբ մեկը դրանք փորձի կրկնել առանց հաշվի առնելու, թե ում են պատկանում այդ խոսքերը, չի կարող պատկերացնել, որ այն պատկանում է մի մարդու, ով ունի ղեկավար բարձր դիրք և իշխանություն, տնօրինում է մարդկանց ճակատագրեր, մարտնչում է թշնամու դեմ սրով և հրով ...»²⁷:

Ալիի կերպարի նկարագրման այս հատվածին կրկին հաջորդում է աշխատության կառուցվածքային տեսանկյունից նկատառումներն այս անգամ արդեն գրքում տեղ գտած կրկնությունների առնչությամբ: Ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին որոշակիորեն պարզաբանում և բացատրում է դրանց առկայության փաստը. ինչո՞վ են պայմանավորված կրկնությունները՝ նույնությամբ կամ տարբերություններով: Նա դրանք բացատրում է նախ որպես միևնույն ավանդույթի տարբեր փոխանցողների առկայությամբ և տարբեր ժամանակներում դրանց գրի առնելու հանգամանքով: Մի կողմից դա բացատրում է միևնույն մտքի տարբեր ձևակերպումների առկայությամբ, մյուս կողմից համարում է բացթողում և ոչ թե մտադրություն, որպեսզի չկորցնի ճարտասանության տեսանկյունից արժեքավոր որևէ միտք, հորդոր կամ քարոզ: Նա գրում է. «...Այս ժողովածուում բառերի կամ թեմաների որոշ կրկնություններ կարող են լինել, քանի որ հավատացյալների էմիրի ասածները հայտնի են եղել տարբեր ձևերով: Երբեմն պատահում էր,

²⁷ Տե՛ս՝ Muqaddima al-Saidal-Šarīf al-Radī, p. 10.

որ մի մասնավոր ասացվածք/խոսք ավանդություն այս կամ այն հստակ ձևով էր ի հայտ գալիս և հենց այդպես էլ գրի էր առնվում: Հետո, միևնույն խոսքն ու ասացվածքը մեկ այլ ավանդությունով էր գրի առնվում կամ ընդունելի ավելացումով կամ էլ շատ ավելի գրավիչ արտահայտչամիջոցներով: Այս դեպքերում հավաքագրման նպատակից ելնելով և այդ գեղեցիկ մտքերը կորստից պաշտպանելու նպատակով որոշվում էր կրկնել դրանք: Պատահում էր նաև, որ որոշակի մի միտք/արտահայտություն ավելի վաղ էր պատահել և գրի առնվել, սակայն հեռավորության պատճառով կրկին ներառվում էր ժողովածուի մեջ. սա ոչ թե մտադրված/նպատակալին էր արվում, այլ որպես բացթողում...»²⁸:

Բացի դա պետք է նշել ևս մի կարևոր հանգամանք. ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին չի համարում, որ ինքը հավաքել է իմամ Ալիին պատկանող ամբողջական նյութը: Այս առումով նա գրում է. «...Այս ամենը հաշվի առնելով, ես չեմ հավակնում նրան, որ հավաքել էմ հավատացյալների էմիրին պատկանող նյութը բոլոր աղբյուրներից, և որ այս ժողովածուից դուրս չեն մնացել նրա խոսքերը տարբերվող/այլ կառուցվածքներով: Իրականում ես չեմ բացառում, որ այն, ինչ ես հավաքագրել էմ, և այն ամենը, ինչ որ կա մեր գիտելիքներում և կիրառության շրջանակում, շատ ավելի քիչ է այն ամենից, ինչը հասանելի չի եղել ինձ: Իմ խնդիրը եղել է հնարավոր ամեն բան անել իմ ուժերի շրջանակում, և Ալլահն իր հերթին հեշտացրել է հավաքագրման ճանապարհը և ուղղորդել է ինձ իմ նպատակին հասնելու համար...»²⁹:

Վերնագրման, ինչպես նաև թեմատիկ բովանդակության մասին ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին գրում է իր նախաբանի միայն վերջին երկու կարճ պարբերություններում. «...Վերոշարադրյալից/հավաքագրման աշխատանքներն ավարտելուց հե-

²⁸ Նույն տեղում, էջ 11:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 11-12:

տո, ես որոշեցի անվանել այս գիրքը Ճարտասանության արվեստը/ուղին, քանի որ այն ունկնդրի համար բացում է ճարտասանության դռները և կարճացնում է ընթերցողի համար դրան հասնելու ուղին. և՛ սովորողը, և՛ ուսուցանողը, ինչպես նաև հռետորաբանները կարող են գտնել իրենց հարցերի պատասխաններն այս գրքում, իսկ ճգնավորներն էլ կարող են հասնել իրենց նպատակներին և ձգտումներին: Այս գրքում հրաշալի կերպով քննարկվում է Ալլահի միակության (taḥīd), արդարության (‘dl), Ամենակարող Ալլահի արարվածների հատկանիշներից զերծ լինելու հարցերը, ինչը կարող է հազեցնել յուրաքանչյուրի գիտելիքի ծարավը, կառաջարկի յուրաքանչյուր հիվանդության բուժում և կվերացնի բոլոր տեսակի կասկածները»³⁰:

Ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիին Նահջ ալ-բալադայի նախաբանն ավարտում է հետևյալ խոսքերով՝ «Ամենակարող Ալլահից ակնկալում եմ համաձայնություն և հովանավորչություն իմ նպատակների իրականացման և պաշտպանության հարցում: Ես ապավինում եմ Նրան սրտի սխալներից և լեզվի սխալներից պաշտպանության հարցում, ինչպես նաև խոսքի սխալներից և արարքների սխալներից զերծ մնալու աջակցություն եմ ակնկալում. Նա է իմ ապավենը և լավագույն երաշխավորը»³¹:

Փաստորեն, Նահջ ալ-բալադայի նախաբանի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ գրքի ստեղծման նպատակների, հավաքագրման և դրանց իրագործման, ինչպես նաև որոշ կառուցվածքային, բովանդակային և վերնագրման հարցերի վերաբերյալ մի շարք պատասխաններ ներառված են Նահջ ալ-բալադայի հավաքագրող-հեղինակ ալ-Շարիֆ ալ-Ռադիի նախաբանում:

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Նույն տեղում:

**К ВОПРОСУ О СБОРА, КОМПИАЦИИ, ЗАГЛАВИЯ,
СОДЕРЖАНИИ И КОМПОЗИЦИИ НАХДЖ АЛЬ-БАЛАГИ ПО
ПРЕДИСЛОВИИ АВТОРА-КОМПИАЦИИ АЛЬ-ШАРИФА
АЛ-РАДИ
Татевик Мкртчян
(резюме)**

Нахдж аль-Балага (пер. Путь красноречия) является собранием, состоящим из 240 проповеди, 79 писем и 489 высказываний четвёртого праведного халифа (656—661), повелителя правоверных (амир аль-муминин) и первого из двенадцати почитаемых шиитами имама Али ибн Аби Талиба (600-661). Автором компиляции этого труда является шиитский ученый, известный литератор, поэт, богослов и филолог аль-Шариф аль-Ради (970-1015/1016). Он жил и работал во время правления Буидской династии (945-1055). С 13-го века в среде средневековых ученых синнутов начинается критика о подлинности и авторстве Нахдж аль-Балаги, которые до сих пор приняты как основания для исследования источника многими современными учеными. В этой статье мы рассмотрим и обсудим вопросы о сбора, компиляции, заглавия, содержании и композиции в предисловии составителя аль-Шарифа аль-Ради.

**THE EXAMINATION OF THE ISSUES OF COLLECTION,
COMPILATION, TITLING, CONTENT AND CONSTRUCTION
OF THE NAḤĠ AL-BALĀĠA IN THE PREFACE OF THE
COMPILER AL-ŠARĪF AL-RAḌĪ**

Tatevik Mkrtchyan

(summary)

Nahğ al-Balāğa (lit. Way/Path/Peak of Eloquence) is a “collection of fragments of sermons and speeches, letters, homiles and maxims” attributed to the first Ithna‘ashari Imām and the fourth al-Ḥulafā’ al-Rāšidūn, Amīr al-Mū‘minīn, ‘Ali ibn Abī Tālib, (600-661) compiled by Al-Šarīf al-Raḍī (970-1015/1016) one of the prominent scholars and poets of the Būyid period (945-1055). The debate over the authenticity and authorship doubts of Nahğ al-Balāğa started from the 13th century from the Medieval Sunni scholars, which were taken as bases for the studies of many modern scientists. In this article we examine and discuss the issues of collection and compilation, titling, content and construction in the preface of the compiler al-Šarīf al-Raḍī which shedding light on many doubts.